

Simbolistica politică a populismului românesc: (dis)continuități cinice. Cazul guvernului Ponta I

(The political symbolism of romanian populism: cynical (dis)continuities. The case of Ponta Government I)

Emanuel COPILAȘ

Abstract: *This essay analyzes several major themes of Romanian political symbolism, arguing that the growing distance between the popular and the political elites' representations over the main political symbols entails populist discourses and thus weakens Romanian democracy. Cynicism is appropriated here as a symbolic political discontinuity between the representations of both government and opposition, depending on the political context and their alternation to power.*

Keywords: *Political Symbolism, Populism, Democracy, Privatization, Austerity, Communism.*

Clarificarea vocabularului conceptual

În prezent, politica românească pare a se afla într-un prelungit marasm. Partizanate ideologice relativ insolite, dispute politice între președinție și guvern cu potențial disruptiv, migrație politică pe o scară largă (deși oarecum comprehensibilă în lumina precedentului an electoral) și, mai presus de toate, o pronunțată mefiență a electoratului față de partide – iată câteva dintre dovezile enunțului de mai sus. Problema

deficitului de încredere în partidele politice poate fi înțeleasă, în termeni politologici clasici, ca și consecință a contextului economic nefavorabil care impulsionează manifestările populiste¹. În accepțiune sociologică și economică însă, reticența populației față de partide devine inteligibilă prin creșterea asimetriei distributive a resurselor, fie ele materiale sau de altă natură², dar și datorită unei progresive distonanțe între simbolurile și cultura elitelor, respectiv cea a societății în ansamblu³. Asupra acestui aspect mă voi concentra în articolul de față.

O comunitate politică în sensul atribuit de John Rawls sintagmei este tot mai greu de identificat în România contemporană. Nu prea mai există scopuri comune care să îi unească pe guvernanți, care insistă din ce în ce mai mult asupra procesului de privatizare a resurselor naturale și a prelungirii acordului cu Fondul Monetar Internațional (FMI), respectiv guvernați, deposedați de minimul de securitate socială de care dispuneau până înainte de emergența crizei economice globale. Sub retorica eficienței economice care nu ar putea fi atinsă decât prin dereglementare, statul se degrevează progresiv de responsabilitate în sectoare de importanță publică majoră: sănătate, asigurări sociale, educație etc. În ce măsură mai este truvabil „consensul suprapus” (overlapping consensus) între diferitele aspirații, mentalități și moralități ale cetățenilor, garantul stabilității și dezvoltării unei societăți „sănătoase”, dacă îi putem spune așa – în România anului 2013? Pentru că „principiul diferenței” teoretizat de același Rawls – care insistă asupra redistribuirii resurselor sociale pentru a îi avantaja în primul rând, nu și exclusiv, pe cei săraci, opțiune ce rezultă nu numai din considerente morale ci mai ales din considerente care au de-a face cu stabilitatea politică – cu siguranță nu mai este de găsit⁴.

O anumită parte din răspuns poate fi oferită de simbolistica politică. Elementele care alcătuiesc procesul politic sunt accesibile nu neapărat sub forma unor realități materiale

brute, ci mai degrabă ca simboluri. Descrisă drept „un tot indisociabil de imagini și acțiuni”, simbolistica politică nu poate fi cuantificată adecvat prin încercarea de a departaja imaginile de practică. Nu putem afla cu certitudine unde se termină primele și încep ultimele, sau invers. Nici nu este nevoie. Important de reținut este faptul că intrăm în contact cu toate elementele circumscrise sferei politice pe filieră afectivă în primul rând, abia ulterior raționalizându-le⁵. De asemenea, suntem tentați să schematizăm informațiile cu care intrăm în contact, pentru a le putea procesa mai bine. Pe cale de consecință, „avem tendința de a ignora informația care contrazice schema, la fel cum avem tendința de a acapara orice informație care pare să confirme schema”.⁶ Asta nu înseamnă că trebuie să cădem în capcana relativismului cu iz populist și să afirmăm preeminența emoțiilor asupra rațiunii politice. În niciun caz. Este vorba mai degrabă de inerenta subiectivitate umană sau, în termeni filosofici, pentru a forța puțin argumentul, de fenomenologia husserliană, care deconspiră orice propensiune științifică în termenii unei pasiuni precognitive, de obicei împărtășită, care o face posibilă⁷.

Rațiunea trebuie să prevaleze deci în politică. Dar și aici se impune o mică divagație: vorbim despre rațiunea politică franceză, abstractă, unde raționalitatea individuală tinde să se confunde cu raționalitatea socială, urmărind să o subordoneze, sau de rațiunea politică engleză, empirică, unde se pornește de la

premise inevitabilei discrepante dintre raționalitatea individului și cea a colectivității și unde se constată practic limitele rațiunii astfel încât unele tare sociale apar ca insurmontabile, excedând capacitatea rațională de a le corija⁸? Pusă în acest fel, problema prezintă ca inerente anumite fenomene sociale care pot fi, măcar parțial, ameliorate. Sigur că ceea ce este rațional pentru un singur cetățean (triplarea salariului, de exemplu), poate avea consecințe iraționale la nivelul întregii societăți (inflație galopantă, șomaj etc.), dar aici discutăm atât de o absență a informării verosimile, cât și de predispoziția elitelor economice și politice de a își securiza și multiplica privilegiile impunând un tip de discurs (neoliberal) ca adevăr universal, inatacabil, mai presus de orice dispute. Astfel, raționalitatea și universalitatea se pot transforma, așa cum a teoretizat Herbert Marcuse, în instrumente de control hegemonic ale unei minorități în raport cu majoritatea⁹. Când rațiunea se transformă în ideologie, un proces care a atins astăzi cote îngrijorătoare, manipularea trebuie expusă în vederea renegocierii raporturilor dintre elită și societate. În caz contrar, distanța între cele două părți se adâncește în favoarea primeia, fapt care se traduce prin explodarea inegalităților, instabilitate socială, ascensiune a populismului și precarizare a democrației. Iar în politică, așa risca să afirm, raționalitatea echivalează cu atenuarea inegalităților – eliminarea lor integrală fiind desigur nu numai

imposibilă, ci chiar nocivă, așa cum a demonstrat-o, printre altele experimentul comunist din Cambodgia – a căror acțiune corozivă tinde să distrugă până și fibrele intime ale societății, cum ar fi familiile și micile colectivități, nemaivorbind de sentimentul general de comunitate, mai sus invocat.

Revenind la simbolistica politică, excelenta lucrare a lui Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor* distinge două tipuri de simboluri truvabile în viața de zi cu zi: „simbolurile referențiale”, care se referă la elementele obiective și cuantificabile din experiența noastră cotidiană, cum ar fi statisticile sau cifrele oficiale, respectiv „simbolurile de condensare”, având rolul de a „evoc[a] emoțiile asociate unei anumite situații. Ele condensează într-o situație, semn sau act patriotic, simbol, mândrie patriotică, angoasă, amintirile unei glorii trecute sau ale unei umilințe, promisiunile unei măreții viitoare: unele dintre acestea sau pe toate laolaltă”¹⁰. Cu timpul, politologul american și-a revizuit poziția inițială, ajungând să susțină doar existența simbolurilor de condensare; cele referențiale, oricât de obiective ar părea la prima vedere, traduc de fapt anumite afecte care stau la baza construirii sensurilor datelor exacte, acestea din urmă supuse fluctuațiilor semantice rezultate în urma conjuncturilor politice și/sau economice¹¹. Cu toate rezervele lui Edelman, prezentul studiu va apela nu numai la simbolurile de condensare, ci și la cele referențiale.

Pentru Edelman, societatea este alcătuită din grupuri de diferite dimensiuni, mai mult sau mai puțin omogene. Ceea ce le distinge în primul rând este accesul la informație: astfel, unele grupuri mici și bine structurate își însușesc o parte disproporționat de mare din avutul obștesc în raport cu restul societății, înțelegând ca un imens grup eterogen privat de o informare rapidă și consistentă și pus în imposibilitatea de a își articula adecvat interesele. Prin opacitatea și partizanatul de care se fac responsabile, la un nivel nu neapărat foarte vizibil, limbajul juridic și cel administrativ ar acționa, conform lui Edelman, pentru a obstrucționa în continuare interesele majorității în beneficiul minorității privilegiate. Autorul mai observă că limbajul politic al contemporaneității este impregnat de elemente „hortative”, prin limbaj hortativ înțelegându-se eforturile elitei politice de a convinge „marele public” de judecioritatea politicilor adoptate, la care nu ar fi existat o alternativă preferabilă¹². Nu în ultimul rând, stereotipiile conținute în limbajul politic curent atenuază capacitățile critice ale auditoriului, în ciuda pretențiilor de activare a acestora¹³. Să fie vorba aici de o manipulare reală sau pur și simplu de „o antipatie latentă”, de acel „deficit[] de încredere de care suferă aproape întotdeauna politica și slujitorii ei”, de „atitudinea de superioritate reproșată înainte de orice analiză tuturor celor care dețin puterea, inclusiv în virtutea procedurilor democratice cele mai bine

primite” – așa cum opinează Guy Hermet¹⁴? Probabil că, în bună tradiție aristoteliană, adevărul se află undeva la mijloc, deși, cu siguranță, mijlocul respectiv este mai apropiat de populație decât de elite, mai bine informate și poziționate în vederea unui acces deseori discreționar la resurse.

După ce am trecut în revistă unul dintre principalele concepte încorporate în textura teoretică a prezentului eseu, simbolistica politică, să trecem acum la un altul, populismul. Literatura de specialitate în domeniu s-a îmbogățit recent cu două titluri memorabile pe această temă¹⁵, nemaiținând cont de faptul că în presă conceptul de populism este utilizat deseori cu un minim sau chiar cu o totală lipsă de discernământ semantic. Studiul de față este centrat însă pe corelarea simbolisticii politice cu populismul, având la bază ipoteză că distanța în creștere între imaginile, să le spunem populare, asupra politicii, respectiv imaginile și reprezentările clasei politice înseși explică, în neliniștitorul context socio-economic actual, surplusul de populism căruia trebuie să îi facem față în prezent. Voi utiliza ca punct de plecare interpretarea oferită populismului de către Guy Hermet, pentru care populismul reprezintă o supra-licitare a factorului emoțional în politică, nu dispune de o ideologie sau un program doctrinar consecvent, inflamează deseori pasiunile naționaliste și se organizează în jurul unui lider charismatic. Se mai poate menționa aici susceptibilitatea populistă

relativ la politică în general și la partidele politice în particular, percepute într-o cheie oportunistă și politicianistă și care s-ar interpune între popor și aspirațiile sale de a își îmbunătăți condiția, deturnând astfel autenticul sens al democrației¹⁶. Toate aceste aspecte reprezintă variabile dependente ale discursului populist. Unica variabilă independentă a populismului este relația specială pe care susține că o are cu timpul, „temporalitatea apolitică a răspunsului său pretins instantaneu în fața problemelor sau aspirațiilor pe care nicio acțiune guvernamentală nu are în realitate capacitatea de a le rezolva sau de a le satisface în mod subit”. Cu alte cuvinte, populismul nu își propune să ia în calcul „incertitudinea rezultatelor pe care guvernarea obișnuită o cunosc bine și pe care nu o dezvăluie popoului de-abia în clipa în care nu mai pot ascunde acest lucru”¹⁷. Democrația înseamnă deci tocmai nesiguranța și riscurile¹⁸ pe care populismul perorează că urmează să le suprime. Riscuri a căror costuri sunt de cele mai multe ori, din păcate, transferate pe umerii populației.

Populismul nu înseamnă deci numai xenofobie și atitudini politice similare fascismului, de care totuși se disociază prin omiterea referințelor la perioada interbelică¹⁹, ci în primul rând pretenția (nefondată) de a soluționa *hic et nunc* problemele sociale majore, cuplată cu permanentele tentative de eludare a raționalității prin apelul la diferite tipuri de simboluri. Iar în perioade de criză, când sentimentul de comunitate se estompează și diferențele între sim-

bolurile și discursurile guvernanților, respectiv a guvernanților, cresc, populismul ia amploare. În sfârșit, prin cinism înțeleg continuitatea simbolică și practică existentă în discursul elitei politice românești înainte și după alegerile din 2012, în ciuda fermei poziții anti-austeritate pe care s-a plasat fosta opoziție. Pentru a utiliza încă o dată vocabularul propus de Edelman, cinismul ar însemna aici faptul că actuala opoziție instrumenta, în perioada în care s-a aflat la putere, simboluri referențiale, încercând să argumenteze și să disemineze raționalitatea privatizărilor și a măsurilor de austeritate, în timp ce fosta opoziție nu pregeta să facă apel masiv la simboluri de condensare, anticipând reacții afective din partea auditoriului, pe de-o parte apatic, pe de altă parte radicalizat. Astăzi, rolurile s-au inversat: actuala putere recurge din plin la simbolurile referențiale pe care ieri le stigmatiza pe filieră „condensatoare”, în timp ce partidele care au alcătuit fosta guvernare exploatează retorica simbolurilor de condensare, după ce au abandonat subit și abrupt, deși nu integral, simbolistica referențială. Să vedem în continuare o parte dintre simbolurile existente în politica românească actuală.

Trei simboluri ale politicii românești

În această secțiune, voi analiza pe rând trei simboluri majore ale politicii românești căutând să identific aspecte de condensare, respectiv

referențiale, așa cum apar ele în discursul puterii, respectiv al opoziției. Am menționat deja faptul că orice eveniment sau problemă politică are o componentă simbolică, numai că această simbolistică variază conjunctural, în funcție de mizele, pozițiile și interesele elitei politice. Însă nu numai politicienii, ci și populația investește un capital simbolic în procesul politic, capital mai mult sau mai puțin similar cu cel al primilor. Cu cât distanța dintre cele două tipuri de simbolistică politică este mai mare, cu atât mai mult se erodează „consensul suprapus” rawlsian, apar derapaje democratice și intră în atenția publică populismul.

Privatizarea este o temă centrală în România contemporană. Populația o asociază de obicei, și pe bună dreptate, cu disponibilizări, șomaj, nesiguranță a locului de muncă. Elita politică o asociază în schimb cu reducerea pierderilor la bugetul de stat și impulsivitatea investițiilor care ar atrage după sine crearea de noi locuri de muncă. În primul caz avem de-a face cu un simbol de condensare, în al doilea caz, cu unul referențial. Dar aici se impune o nuanțare: opoziția tinde să se ralieze, de obicei, la poziția populației, pentru ca ulterior, odată ajunsă la guvernare, să renunțe la logica simbolică pe care o utilizase până atunci. „Menținerea politicilor de austeritate nu reprezintă alegerea cea mai bună pentru a evita recesiunea, iar emiterea de obligațiuni ar trebui să fie o parte a strategiei fiscale. Joseph Stiglitz, cu care am avut onoarea să stau de vorbă

anul trecut în Grecia, arată foarte clar și lucid ceea ce și noi spunem de multă vreme în țară”²⁰, afirma actualul premier Victor Ponta în toamna anului 2011. În același an, Ponta considera tentativele de privatizare, cel puțin din sectorul energetic, „un adevărat act de trădare națională”²¹. Ori, este binecunoscut faptul că FMI, partener economic principal și pentru actuala guvernare, își bazează programele de redresare economică pe privatizări consistente. La fel, când fosta coaliție guvernamentală formată în jurul Partidului Democrat Liberal (PDL) a propus, în urma consultărilor cu FMI, introducerea sistemului coplatei în sistemul de sănătate publică, cronic subfinanțat, Ponta a numit această inițiativă drept „genocid social”²².

Astăzi, în schimb, procesul de privatizare nu numai că a fost continuat de către actuala putere, ci a fost chiar amplificat, așa cum reiese clar din programul de guvernare al Uniunii Social Liberale (USL) din vara anului 2012. Dacă în urmă cu un an, privatizările în sectorul energetic reprezentau o adevărată „trădare națională”, conducând la moțiunea de cenzură soldată cu demiterea guvernului condus de Mihai Răzvan Ungureanu, acum, „liberalizarea treptată a piețelor energetice” devine un obiectiv prioritar al primului cabinet Ponta²³. Mai mult, sistemul coplatei, „genocidul social” discutat în 2011, devine realitate doi ani mai târziu, chiar dacă actualul ministru al Sănătății susține că a reușit să obțină de la FMI exceptarea anumitor

categorii de bolnavi suferind de afecțiuni grave sau a copiilor²⁴. Astăzi, în schimb, PDL nu ezită să critice taxele și impozitele în creștere impuse de către USL, susținând că acestea s-ar datora unei viziuni eronate asupra „modernizării statului”, neconformă cu cea a fostei guvernări²⁵, necatalogându-le drept o consecință a măsurilor de austeritate rezultate în urma procesului de privatizare și a externalizării unor tipuri de servicii oferite până acum de către statul român – ceea ce de fapt și sunt. Deși a contribuit din plin la acest deznoământ, principalul partid de opoziție insistă asupra raționalității măsurilor de privatizare pe care a fost nevoit să le pună în practică și asupra factorilor externi care au antrenat deteriorarea economiei române²⁶.

Un alt simbol major al politicii românești, strâns legat de privatizare, este șomajul. Sau, mai pe larg, precara siguranță a locurilor de muncă. Contextul economic dificil a ridicat această problemă la cote îngrijorătoare. Mai alarmant este însă faptul că o parte a elitei politice, mă refer în principal la actuala opoziție, a abordat subiectul în cadrul unui discurs neoliberal bazat pe eficientizare, optimizare, dereglementare, invers proporțional cu așteptările populației referitor la plasele de siguranță socială, atât de necesare în acest context.

„În momentul de față în economia reală lucrează maximum trei milioane de oameni. Economia reală este cea care s-a restructurat puternic în anul 2009 și primele luni ale anului

2010. Ea a reacționat corect la criză. Cel care nu a reacționat corect la criză este statul, care nu și-a diminuat consistent cheltuielile. Și, ca să fiu plastic - este o imagine care îmi vine în minte acum: statul arată așa, ca un om foarte gras care s-a cățărât în spatele unuia foarte slab și subțirel, care este economia românească²⁷. Este adevărat că o economie gestionată preponderent de către stat s-ar putea să nu fie la fel de profitabilă și de atractivă pentru investitori ca o economie alimentată în primul rând de capital privat, din acest punct de vedere președintele Traian Băsescu avea dreptate. Numai că gradul de profitabilitate al unei economii nu poate și nu trebuie să fie calculat (numai) în termeni de randament, productivitate și câștiguri, de care beneficiază oricum numai o categorie socială foarte redusă numeric, antreprenoriatul –, ci, mai ales, în termeni de stabilitate și prosperitate socială. Economia nu se face, sau nu ar trebuie să se facă pentru bani, ci pentru oameni.

La fel, fostul ministru de Externe Teodor Baconschi afirma, confruntat cu protestele românilor de la începutul anului 2012 că aceștia ar fi „un popor de leneși și cerșetori²⁸”. Mai mult, vitupera Baconschi împotriva celor ieșiți în stradă, „Opțiunea e simplă: reformă, responsabilitate, siguranță sau regres, populism, domnia bătei. Alegerea o va face însă România vrednică, România care muncește, România însetată de viitor, nu mahalaua violentă și ineptă încolonată, ca minerii odinioară, în

spatele moștenitorilor Securității”²⁹. Ca urmare a nemulțumirilor exprimate public, Baconschi a fost mai apoi demis, ulterior întreg cabinetul Boc depunând mandatul³⁰. La rândul său, Vladimir Tismăneanu i-a calificat pe protestatari drept „pegră”, afirmând că „antreprenorii urii și resentimentului social, demagogii de serviciu și negustorii de slogane” se află în subsidiarul manifestațiilor, iar alegerea ultimă se operează între „prieteniile civilizației”, respectiv „susținătorii barbariei”³¹. Dar cel care a înfierat cu cea mai mare vehemență protestele a fost cu siguranță Mihail Neamțu. Deplângând imaginea atacuri la adresa „proprietății private” și „regresia” protestatarilor, mânăți de „agresivitate oarbă”, „spre nivelul primatelor”, Neamțu scrie: „Violența gratuită, lipsită de orice rațiune statală, se asociază unor alte fenomene precum jaful, hărțuirea sau violul. Instinctul de turmă atrage ca un aspirator toate elementele patologice ale unei societăți în derivă. E contestată ideea de autoritate, dar și respectul pentru muncă, suveranitatea legii sau instituțiile politice tradiționale. Jefuitorii caută orice pretext să prelungească panica și incertitudinea”³².

Citatele de mai sus reflectă o tentativă de fragmentare a câmpului social prin utilizarea unui discurs dihotomic: „muncitori” versus „leneși” „hoți” „jefuitori” și „pomanașii”³³, „România care muncește” versus „mahalaua violentă și ineptă”, „prieteniile civilizației” versus „susținătorii barbariei” și „antreprenorii

urii”. Încercarea de a postula un „noi”, civilizată, muncitor, cult, sobru și un „ei” alcătuit din hoți, leneși, incapabili, resentimentari și chiar primăte, cum considera Neamțu – nu face decât să eludeze problemele curente ale României, stigmatizând inutil și periculos categoriile defavorizate social. Discursul poate fi considerat unul de genul „divide et impera”, centrat pe crearea de polarizări, suspiciune și neîncredere³⁴, în vederea camuflării inaptitudinii statului român de a gestiona adecvat consecințele crizei economice³⁵. Iar supralicitatea emoțiilor, a simbolurilor de condensare asociate cu acest discurs – munca, cinstea și duranța, care vor prevala în final împotriva tarelor multisekulare ale românilor, condiția fiind aceea de a avea răbdare și a înțelege sacrificiile pe care toți trebuie să ni le asumăm – denotă populism. Sigur, nu un populism cras, bazat pe pretinsa eliminare a factorului timp din rezolvarea problemelor politice, economice și sociale ale României – ca și populismul profesat de către Dan Diaconescu, liderul Partidului Poporului – Dan Diaconescu (PPDD), care în timpul privatizării eșuate a companiei de stat Oltchim s-a prezentat în fața camerelor de luat vederi cu saci de bani care ar fi conținut salariile restante ale angajaților Oltchim, acesta nedispunând însă de suma necesară achiziționării combinatului³⁶, sau tema eradicării corupției, populist și vindicativ prezentată de către liderul Partidului România Mare (PRM), Corneliu Vadim Tudor

prin prisma stadioanelor pe care ar fi urmat să aibă loc execuția tuturor celor găsiți vinovați de delapidări de fonduri, trafic de influență și alte tipuri de infracțiuni, aflate la judecata discreționară a fostului și actualului adulator al lui Nicolae Ceaușescu³⁷ - dar totuși, fie și numai datorită mistificării pe coordonate afective, populism. De remarcat aici faptul că actuala guvernare, reprezentând în acel moment opoziția, a glosat în baza raționalității protestelor, atribuindu-le deci o simbolică referențială, diferită de cea a fostei guvernări și a președenției – chiar dacă unii protestatari și-au exprimat nemulțumirea la adresa tuturor partidelor și alianțelor politice, inclusiv USL³⁸. Revenind la șomaj, fosta guvernare, secondată de către președinte, a încercat să îl prezinte preferențial drept un rău necesar, dar surmontabil, în procesul de modernizare a statului³⁹, în timp ce principalul partid din actuala guvernare, Partidul Social Democrat (PSD), aflat pe atunci în opoziție, pentru a rezona în consens cu percepția populară - se raporta la șomaj, reducerea veniturilor și a nivelului de trai în general pe filieră emotivă, descriindu-le ca și consecințe a politicilor economice neinspirate ale puterii⁴⁰.

Memoria comunismului reprezintă un alt simbol al politicii românești, chiar dacă, aparent, mai puțin actual. „Un lucru devine din ce în ce mai clar pentru toți românii de bine. A început încheștarea pe viață și pe moarte între forțele trecutului și proiectul unei noi Românie. Opoziția

și-a activat în sfârșit întreg arsenalul moștenit de la Ana Pauker, Teo, Luca și Dej: derbedei înarmați, dezinformare, propaganda urii”, declama Baconschi împotriva manifestațiilor din iarna anului trecut⁴¹. Vinovați pentru erorile și lipsurile României ar fi în proporție covârșitoare foștii comuniști și perpetuarea mentalității acestora, nu incapacitatea, corupția și măsurile economice ineficiente prin care s-a urmărit contracararea efectelor crizei economice. Pentru că despre criză vorbim, și despre același procedeu de identificare a unor țapi ispășitori care să abată atenția de la problemele curente în sfera nepătată moralității conservatoare, a indignării afectate în raport cu „masele”, cu gregaritatea „leneșilor” care nu sunt animați de etica muncii și a meritocrației, ci de o mentalitate de tip asistențial, moștenită din perioada comunistă. „Statul nu dă, doar creează oportunități”, avertiza președintele în primăvara anului 2011, precizând și faptul că „poporul este neperformant”⁴². În acest caz, pentru a utiliza celebra butadă a lui Bertolt Brecht, „N-ar fi mai simplu pentru guvern să dizolve poporul și să aleagă un altul”?

Cert este că marota anti și neocomunistă unei părți a intelectualității autoproclamată de dreapta (stipendiată în același timp generos de la bugetul de stat) și care a susținut fosta guvernare poate fi desublimată pe trei coordonate majore: „fie ca armă politică de atac, fie ca justificare a eșecurilor guvernării, fie ca instrument al unor generații tinere în

efortul lor de a disloca vechile generații aflate în poziții de putere”, scrie Adrian Paul Iliescu⁴³. Și are dreptate, dacă luăm în considerare numai simplul fapt că USL a fost încă de la început numită alianță „socialistă” de către adversarii politici, care încercau astfel să reactiveze un imaginar anticomunist aflat păsămite în opoziție cu valorile europene în ai căror apărători se erijau. „PDL are două obligații majore”, afirma fostul premier Emil Boc în primăvara anului 2011. „În primul rând, împreună cu Guvernul, să asigure creșterea economică a României în 2011 și 2012 și, în al doilea rând, are obligația să apere România de pacostea socialistă, să apere România de alianța socialist-populistă formată din PNL și PSD”. În eventualitatea ajungerii la guvernare, aceasta „ar face praf toată creșterea economică, ar confiscă toate progresele pe care țara le-a făcut și ar arunca din nou România în populism și subdezvoltare”⁴⁴.

Vehemența fostei alianțe de guvernare în privința „socialismului” și comunismului devine comprehensibilă și din perspectiva valorizării de către o parte a populației a securității sociale existente înainte de 1989, în contrast cu prezenta situație. Memoria este, ca întotdeauna, selectivă. Poziția USL în această privință a fost una consecventă, păstrată și în perioada ulterioară accederii la guvernare: campaniile anticomuniste nu ar fi altceva decât creații ale „nomenclaturiştilor cu sinecuri de la Băsescu”⁴⁵. În contrapartidă, viitorul

premier Victor Ponta a considerat reprehensibilă candidatura lui Adrian Papahagi la alegerile parlamentare, pe care l-a calificat, exagerând – orientarea ideologică a acestuia este mai degrabă ultraconservatoare – drept „neofascist”⁴⁶.

Ambele tabere s-au acuzat reciproc de populism și, paradoxal sau nu, ambele au avut, parțial, dreptate, în măsura în care au căutat să trezească reacții emotive din partea populației în beneficiul propriilor poziții. Privatizare, șomaj, comunism, cele trei simboluri ale politicii, sau mai bine zis ale economiei politice românești analizate în această secțiune a eseului au fost abordate fie în cheie condensatoare, fie referențială, în funcție de obiectivele politice conjuncturale. Astfel, privatizarea a fost abordată referențial de către fosta coaliție de guvernare și „condensator” de către actuala putere, pentru ca ulterior, după ce rolurile s-au inversat, USL să o prezinte referențial iar opoziția, deși păstrând discursul modernizării statului, să facă uz de anumite tușe afective. Șomajul și austeritatea, elemente subiacente privatizării în imaginarul popular, au cunoscut în mare măsură același proces de substituție simbolică. Memoria comunismului, în schimb, a beneficiat de consecvență simbolică: atât în perioada de guvernare, cât și atunci când s-au aflat sau încă se află în opoziție, ambele construcții politice s-au raportat la ea fie afectiv (PDL și susținătorii săi) fie, în rarele momente în care USL s-a pronunțat în

această privință, referențial, căutând să deconstruiască strategia denigratoare a opozițiilor, centrată pe escamotarea unor probleme de interes public imediat.

Concluzii: discrepanțe simbolice, populism și democrație

Protestele de la începutul anului trecut au scos la iveală o creștere a ponderii orientării politice antisistemice în mai toate orașele mari ale României⁴⁷. Radicalizarea se datorează, în cheie simbolică, distanței tot mai mare între percepțiile populației afectate de criză asupra privatizărilor și șomajului, poate mai puțin asupra comunismului. Dacă imaginea populației asupra acestor simboluri a fost majoritar emotivă, fiind asociată cu incertitudinea zilei de mâine și diminuarea calității vieții, imaginea elitei politice asupra simbolurilor mai sus analizate a fost, alternativ, în funcție de binomul opoziție-guvernare și de interesele politice ale momentului, când referențială, când „condensatoare” – de aici cinismul menționat în titlu, truvabil mai ales în cazul discontinuității simbolice de care a dat dovadă actuala coalitie de guvernare. În general, simbolistica politică a elitei a rămas una referențială, în contrast cu cea de condensare întâlnită la nivelul populației, aspect ce explică pe filieră imagistică îndepărtarea progresivă dintre cele două părți. Cu alte cuvinte, ceea ce elita politică (aflată la guvernare,

uneori chiar și opoziția) a încercat să prezinte drept măsuri raționale de redresare economică, populația a perceput drept o continuare și chiar o potențare a precarizării sociale. Excepție de la această alternanță simbolică a făcut, din nou, memoria comunismului. Nu din cauză că nu ar fi importantă ci datorită faptului că, în ciuda manipulărilor și distorsionărilor la care a fost supusă, a rămas firesc într-un con de umbră în raport cu subiectele principale ale momentului, privatizarea, șomajul și austeritatea în general.

În contextul crizei economice, privatizarea și șomajul s-au impus practic de la sine ca simboluri politice – evident și economice, deși distincția dintre cele două părți este deseori arbitrar și partizan articulată - aflate pe agenda zilei. Tendințiozitatea și inoportunitatea (politică) a discursului anticomunist, pe de altă parte, similară manierei în care guvernul de la Budapesta întreține tensiunile interetnice din Ținutul Secuiesc pentru a distra atenția de la eșecurile substanțiale ale propriului program de guvernare – deși, repet, un simbol politic redus ca importanță relativ la celelalte două, este poate mai important decât acestea în ceea ce privește propensiunea populistă a politicii românești, adică a tentației de a recurge la mitologii și la emoții, naționaliste și nu numai, având ca scop camuflarea unor eșecuri politice.

Nu m-am aplecat în acest eseu asupra simbolurilor de condensare pe care le-am atribuit populației, presupunându-le în mod implicit. Ele

devin însă explicite dacă ținem cont de protestele de anul trecut din marile orașe ale țării, de grevele recurente ale muncitorilor angajați la companii de stat aflate în proces de privatizare – privatizare însemnând, în cazul lor, noi valuri de disponibilizări („privatizare, țeapa cea mai mare” sau „O dorință avem și noi/ Dați-ne fabrica înapoi” scandau muncitorii de la Industria Sârmei din Câmpia Turzii, cumpărată acum zece ani de către compania Mechel⁴⁸ – și de sentimentul de aprehensiune generalizată a populației față de viitor.

Tușele populiste mai mult sau mai puțin substanțiale din discursurile politice au avut ca pandant ieșirile populiste de la manifestațiile de anul trecut, când o parte din protestatari au scandat împotriva tuturor partidelor politice, plasându-se pe o poziție net anti-democratică⁴⁹. Dacă reacția lor, cuplată cu dezamăgirile și incertitudinile prezentului, este inteligibilă, ea nu este însă scuizabilă. Chiar dacă o parte a elitei politice a întreținut la rândul ei deliberat un astfel de discurs. Pentru că principalul perdant al înfruntării cu populismul și cu criza economico-socială se poate dovedi democrația.

Democrația, un concept supus peremptoriu unei inflații semantice de proporții, și totuși ineputabil. Ghiță Ionescu este de părere că politica modernă a început practic sub semnul unei anumite forme de populism, atunci când Jean Jacques Rousseau a emis enunțul conform căruia scopul politicii este fericirea individuală a fiecărui cetățean⁵⁰ – o

poziție liberală clasică. Dar asta nu înseamnă că argumentul trebuie forțat în optică neoliberală, ajungând la concuzia că statul nu trebuie să se implice mai deloc în asigurarea stabilității și, de ce nu, prosperității sociale, fiind redus la condiția de simplu supraveghetor al legalității, de „paznic de noapte”, așa cum plastic se exprima Robert Nozick⁵¹. O contradicție de altfel majoră a filosofiei politice liberale este aceea că drepturile pe care le pretinde pentru individ împotriva statelor sunt garantate, paradoxal, tot de către state, care sunt investite astfel, în ciuda susceptibilității care le înconjoară, cu atributul de agenți reformatori⁵².

Pentru a însemna mai mult decât un discurs steril, lipsit de consecințe practice, democrația trebuie să fie alcătuită, pe lângă contestare, și din participare. În condițiile actuale, când gradul de participare a scăzut alarmant, forma politică a României începe să semene tot mai mult cu ceea ce Robert Dahl numea „oligarhie concurențială”⁵³. Iar acest grad scăzut de participare se datorează, printre altele, și discrepanței simbolice dintre elite și societate manifestată la nivelul politicului. Un grad crescut de participare politică este direct proporțional cu moderația și toleranța⁵⁴. Pe de altă parte, nu putem scăpa din vedere pasivitatea predominantă a populației din regimurile democratice în raport cu problemele politice. Dar, pentru ca „mitul democratic” să funcționeze, sugerează Gabriel Almond și Sidney Verba, elitele politice trebuie să acționeze ca

și cum cetățenii ar fi implicați activ și rațional în procesul decizional, pentru a anticipa și preveni eventuala angajare și radicalizare a acestora⁵⁵. Iată încă o mostră de cinism, funcțional de data aceasta, care contribuie la rândul său la explicarea distanței, simbolice și nu numai, între guvernați și guvernanți. În altă ordine de idei, unei democrații îi este indispensabil „consensul suprapus” teoretizat de Rawls sau ideea de bine comun în accepțiunea lui Dahl: „ceea ce ar alege [membrii unei comunități, n.m.] dacă ar poseda înțelegerea cea mai deplină cu putință a expriențelor ce ar rezulta din opțiunea lor și din cele mai relevante alternative la ea”⁵⁶. Însă o astfel de înțelegere, în cazul în care ar fi realmente posibilă, ar rezulta în urma unei informări cât mai obiective și nepartnice cu putință. Numai că abundența informațională contemporană este compensată de manipularea aproape fără precedent la care este supusă, de obicei în beneficiul unor grupuri mici și bine organizate, așa cum știm de la Edelman.

O democrație autentică nu poate fi construită decât prin reducerea diferențelor dintre conducători și conduși. Testul suprem al unei democrații este felul în care tratează categoriile sociale defavorizate, pe cei excluși de la beneficiile „tortului” național. Aceștia au dezvoltat tendința de a se prezenta drept „victime”, solicitând compensații pentru condiția în care se află și legitimând astfel mecanismele excluderii⁵⁷. De abia atunci când săracii își vor (re)conștientiza drepturile de cetățeni, pretinzând beneficiile care li se cuvin, nu cerșind generozitatea privilegiatilor – democrația va căpăta conotațiile integrative care stau de altfel la baza sensului său original. Iar indignării afectate și condescendenței moralizatoare în raport cu abrutizarea „maselor”, cu „mahalaua violentă și ineptă”, cu „prega” și „susținătorii barbariei” ar trebui să i se reamintească, măcar ocazional, că „Este imoral să te aștepți ca cineva să fie o ființă morală dacă-i lipsesc minimum de condiții de viață care-ar permite societății să-i pretindă moralitate”⁵⁸.

Note

- ¹ Pierre Bréchon, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea și Adina Barvinschi, Eikon, Cluj-Napoca, 2004, p. 189. Într-o formă de lucru, acest articol a fost publicat în revista *Sfera Politicii*, nr. 174,
- ² Nicholas Onuf, *World of our making. Rules and rule in social theory and international relations*, University of

South Carolina Press, Columbia, 1989.

- ³ Murray Edelman, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Editura Polirom, Iași, 1999; Antonio Gramsci, *Opere alese*, traducere de Eugen Costescu, Editura Politică, București, 1969.

- ⁴ John Rawls, *Justice as fairness. A restatement*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2001, pp. 32-38, 42-43, 64.
- ⁵ Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, Editura Institutul European, Iași, 2000, pp. 14-16.
- ⁶ David Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeru, Univers, București, 2002, p. 93.
- ⁷ Vezi Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, EFES, Cluj-Napoca, 2006, pp. 69-75.
- ⁸ Problematika celor două tipuri de raționalități politice a fost dezbătută pe larg în Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, Polirom, Iași, 1999, pp. 67-71 și Friedrich Hayek, *Constituția libertății*, traducere de Lucian Dumitru Dîrdală, Editura Institutul European, Iași, 1998, pp. 77-78.
- ⁹ Herbert Marcuse, *Scrieri filozofice*, traducere de Ion Herdan, Sorin Vieru, Vasile Zamfirescu, Editura Politică, București, 1977, pp. 396, 406-407.
- ¹⁰ Edelman, *op. cit.*, p. 15.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 185.
- ¹² *Ibidem*, p. 128.
- ¹³ *Ibidem*, p. 120.
- ¹⁴ Guy Hermet, *Sociologia populismului*, traducere de Dan Burcea, Artemis, București, 2007, p. 52.
- ¹⁵ Gherghina, Sergiu; Mișcoiu, Sergiu, *Personalități populiste în România postcomunistă*, Institutul European, Iași, 2010 și Gherghina, Sergiu; Mișcoiu, Sergiu; Soare, Sorina, *Populismul contemporan. Un concept controversat și formele sale diverse*, Editura Institutul European, Iași, 2012.
- ¹⁶ Gianfranco Pasquino, „Populism and democracy”, în Daniele Albertzzi, Duncan McDonnell (ed.), *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, Palgrave MacMillan, New York, 2008, p. 21; vezi și Daniel Șandru, „Populismul”, în Eugen Huzum, (coord.), *Teorii și ideologii politice*, Editura Institutul European, Iași, 2013, p. 189.
- ¹⁷ Hermet, *op. cit.*, 40.
- ¹⁸ Vezi Guy Hermet, *Cultură și democrație*, traducere de Claudiu Soare, Pandora, Târgoviște, 2002, pp. 40-43.
- ¹⁹ Cas Mudde, *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 63-89.
- ²⁰ „Ponta de acord cu Stiglitz: Austeritate nu mai este o soluție pentru Europa”, *Realitatea. Net.*, 05. 10. 2011. Publicistica citată a fost consultată integral online.
- ²¹ „Ponta: USL va depune moțiuni de cenzură împotriva noilor măsuri convenite cu FMI”, *Ziare.com*, 26. 09. 2011; „Victor Ponta: USL se opune vânzării acțiunilor pe care statul le mai deține în diverse societăți”, *Hotnews. Ro*, 22. 09. 2011.
- ²² „Ponta: USL”.
- ²³ „Programul de guvernare al USL: continuarea privatizărilor, regândirea redevențelor”, *Realitatea. Net.*, 03. 05. 2012; vezi și Cristina Pantazi, „Cum s-a schimbat poziția USL față de gazele de șist. De la moțiuni de cenzură până la idee care trebuie tratată în mod “serios pozitiv””, *Hotnews. Ro*, 09. 01. 2013. Exploatarea zăcămintelor de aur de la Roșia Montană, a gazelor de șist sau a cuprului sunt doar câteva dintre subiectele sensibile circumscrise acestei teme.
- ²⁴ „Cine va fi exceptat de la coplată și ce se întâmplă cu listele de medica-

- mente și cu “noua” lege a sănătății”, *Cotidianul. Ro*, 10. 02. 2013.
- ²⁵ Alina Novăceanu, „PDL: Masca de pe fața USL a căzut. S-a dat startul majorării taxelor și impozitelor”, *Mediafax. Ro*, 08. 01. 2013.
- ²⁶ „Emil Boc:” Președintele României și-a stricat imaginea, eu mi-am asumat deciziile și mi-am stricat imaginea”, în *Gândul. Info*, 23. 01. 2012.
- ²⁷ Ovidiu Vanghele, „Băsescu: Statul este un om foarte gras, cocoțat în spatele unuia slab și subțirel, care este economia”, *Mediafax. Ro*, 06. 05. 2010.
- ²⁸ Răzvan Timofciu, „Două considerații despre evenimentele din zilele acestea”, *Clubul Național Liberal*, 17. 01. 2012.
- ²⁹ „Teodor Baconschi, demis pentru jignirile la adresa protestatarilor”, în *Observator Cultural*, nr. 608, ianuarie 2012.
- ³⁰ Protestele din primele luni ale lui 2012 sunt tratate pe larg în Cătălin Augustin Stoica, Vintilă Mihăilescu (coord.), *Iarna vrajbei noastre: protestele din România, ianuarie, februarie 2012*, Paideia, București, 2012.
- ³¹ Vladimir Tismăneanu, „Peisaj după bătălie: Fragilitatea civilizației și datoria responsabilității”, *Contributors. Ro*, 16. 01. 2012.
- ³² Mihail Neamțu, „Cetățeni sau brute? Civism sau violență?”, *Contributors. Ro*, 16. 01. 2012.
- ³³ Ștefan Vlaston, „Au câștigat hoții, pomanagii și plagiatorii. Deocamdată”, *Contributors. Ro*, 07. 07. 2012.
- ³⁴ Pentru analiza critică de discurs vezi Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London, New York, 2001.
- ³⁵ Victoria Stoiciu, „Cât de leneși sunt românii”, *Criticatac*, 21. 09. 2010.
- ³⁶ „Privatizarea Oltechim, zi halucinantă. Diaconescu a venit cu șapte saci de bani de la minister”, *Realitatea. Net.*, 01. 10. 2012.
- ³⁷ Adrian Man, „Corneliu Vadim Tudor, huligan fără pereche”, *Gazeta de Bistrița*, 21. 01. 2011.
- ³⁸ „Macovei: USL vrea să confiște protestele românilor”, *Adevărul. Ro*, 18. 01. 2012.
- ³⁹ „Băsescu: alți 300 000 de bugetari vor fi șomeri până la sfârșitul anului 2012. Va fi o ieșire naturală”, *Antena3. Ro*, 24. 11. 2011. Discursul fostei guvernări și a președintelui referitor la modernizarea statului pare extras aproape cuvânt cu cuvânt dintr-o lucrare clasică a lui Samuel Huntington, autor pentru care modernizarea este un proces omogen și uniliniar pe care Lumea a Treia trebuie să îl integreze pe propriile coordonate politice, economice și culturale pentru a ajunge la rezultate similare cu cele ale Occidentului: „modernitatea înseamnă stabilitate și modernizarea – instabilitate”. Samuel Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatin, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 46.
- ⁴⁰ „Ponta: Băsescu condamnă la moarte categorii sociale”, în *Româniliberă. Ro*, 07. 05. 2010.
- ⁴¹ „Teodor Baconschi”.
- ⁴² „Băsescu: Poporul este neperformant. Statul nu dă, doar creează oportunități”, *Realitatea. Net.*, 17. 04. 2011.
- ⁴³ Adrian Paul Iliescu, „Mitul purificării în România postcomunistă”, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu,

- (ed.), *Miturile politice în România contemporană*, Institutul European, Iași, 2012, p. 203.
- ⁴⁴ „Emil Boc: PDL are obligația de a scăpa România de pacostea socialistă”, *Realitatea. Net.*, 13. 03. 2011.
- ⁴⁵ „Victor Ponta: Am eu grijă să le amintesc nomenclaturiștilor cu sinecuri de la Băsescu cum e cu lupta împotriva comunismului”, *Hotnews. Ro*, 04. 12. 2012.
- ⁴⁶ Andreea Tobias, Vasile Măgrădean, „Ponta: PDL s-a înconjurat de personaje cu viziuni fasciste, unul, Adrian Papahagi, va candida la Cluj”, *Mediafax. Ro*, 16. 11. 2012.
- ⁴⁷ Stoica, Mihăilescu, *op. cit.*
- ⁴⁸ Adi Dohotaru, „«O dorință avem și noi/ Dați-ne fabrica înapoi». Reportaj de la manifestația anti-Mehel din Câmpia Turzii”, *Criticatac*, 17. 09. 2012.
- ⁴⁹ Stoica, Mihăilescu, *op. cit.*
- ⁵⁰ Ghiță Ionescu, *Politica și căutarea fericii*, traducere de Simona Ceaușu, All, București, 1999, p. 103.
- ⁵¹ Robert Nozick, *Anarhie, stat, utopie*, traducere de Mircea Dumitru, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 67-69.
- ⁵² Immanuel Wallerstein, *The modern world system IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914*, University of California Press, London, 2011, p. 15.
- ⁵³ Robert Dahl, *Poliarhiile. Participare și opoziție*, traducere de Mihaela Sadovschi, Editura Institutul European, Iași, 2000, p. 32.
- ⁵⁴ Arendt Lijphart, *Democrația în societățile plurale*, traducere de Adriana Bargan, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 26-27.
- ⁵⁵ Gabriel Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere de Dan Pavel, DU Style, București, 1996, pp. 355-365.
- ⁵⁶ Robert Dahl, *Democrația și criticii ei*, traducere de Petru Iamandi, Institutul European, Iași, 2002, p. 425.
- ⁵⁷ Pierre Rosanvallon, *Noua problemă socială*, traducere de Gabriela Cămară, Editura Institutul European, Iași, 1998, pp. 56-57.
- ⁵⁸ Alexandr Zinoviev, *Homo sovieticus*, traducere de Andi Ștefănescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 60.

Bibliografie

- „Băsescu: alți 300 000 de bugetari vor fi șomeri până la sfârșitul anului 2012. Va fi o ieșire naturală”, *Antena3. Ro*, 24. 11. 2011.
- „Băsescu: Poporul este neperformant. Statul nu dă, doar creează oportunități”, *Realitatea. Net.*, 17. 04. 2011.
- „Cine va fi exceptat de la coplată și ce se întâmplă cu listele de medicamente și cu «noua» lege a sănătății», *Cotidianul. Ro*, 10. 02. 2013.
- „Emil Boc: PDL are obligația de a scăpa România de pacostea socialistă”, *Realitatea. Net.*, 13. 03. 2011.
- „Emil Boc:” Președintele României și-a stricat imaginea, eu mi-am asumat deciziile și mi-am stricat imaginea”, *Gândul. Info*, 23. 01. 2012.
- „Macovei: USL vrea să confişte protestele românilor”, *Adevărul. Ro*, 18. 01. 2012.

- „Ponta de acord cu Stiglitz: Austeritate nu mai este o soluție pentru Europa”, *Realitatea. Net.*, 05. 10. 2011.
- „Ponta: Băsescu condamnă la moarte categorii sociale”, în *România liberă. Ro*, 07. 05. 2010.
- „Ponta: USL va depune moțiuni de cenzură împotriva noilor măsuri convenite cu FMI”, *Ziare.com*, 26. 09. 2011.
- „Privatizarea Oltchim, zi halucinantă. Diaconescu a venit cu șapte saci de bani de la minister”, *Realitatea. Net.*, 01. 10. 2012.
- „Programul de guvernare al USL: continuarea privatizărilor, regândirea redevențelor”, *Realitatea. Net.*, 03. 05. 2012.
- „Teodor Baconschi, demis pentru jignirile la adresa protestatarilor”, *Observator Cultural*, nr. 608, ianuarie 2012.
- „Victor Ponta: Am eu grijă să le amintesc nomencluriștilor cu sinecuri de la Băsescu cum e cu lupta împotriva comunismului”, *Hotnews. Ro*, 04. 12. 2012.
- „Victor Ponta: USL se opune vânzării acțiunilor pe care statul le mai deține în diverse societăți”, *Hotnews. Ro*, 22. 09. 2011.
- ALMOND, Gabriel; VERBA, Sidney, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere de Dan Pavel, (București: DU Style, 1996).
- BRÉCHON, Pierre, *Partidele politice*, traducere de Marta Nora Țârnea și Adina Barvinschi, Eikon, Cluj-Napoca, 2004.
- DAHL, Robert, *Democrația și criticii ei*, traducere de Petru Iamandi, Editura Institutul European, Iași, 2002.
- DAHL, Robert, *Poliarhiile. Participare și opoziție*, traducere de Mihaela Sadovschi, Editura Institutul European, Iași, 2000.
- DOHOTARU, Adi, „O dorință avem și noi/ Dați-ne fabrica înapoi”. Reportaj de la manifestația anti-Mehel din Câmpia Turzii”, *Criticatac*, 17. 09. 2012.
- EDELMAN, Murray, *Politica și utilizarea simbolurilor*, traducere de Ruxandra Nichita, Editura Polirom, Iași, 1999.
- GHERGHINA, Sergiu; MIȘCOIU, Sergiu, *Personalități populiste în România postcomunistă*, Editura Institutul European, Iași, 2010.
- GHERGHINA, Sergiu; MIȘCOIU, Sergiu; SOARE, Sorina, *Populismul contemporan. Un concept controversat și formele sale diverse*, Editura Institutul European, Iași, 2012.
- GRAMSCI, Antonio, *Opere alese*, traducere de Eugen Costescu, Editura Politică, București, 1969.
- HAYEK, Friedrich, *Constituția libertății*, traducere de Lucian Dumitru Dîrdală, Institutul European, Iași, 1998.
- HERMET, Guy, *Cultură și democrație*, traducere de Claudiu Soare, Pandora, Târgoviște, 2002.
- HERMET, Guy, *Sociologia populismului*, traducere de Dan Burcea, Artemis, București, 2007.
- HUNTINGTON, Samuel, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, traducere de Horațiu Stamatini, Editura Polirom, Iași, 1999.
- ILIESCU, Adrian Paul, „Mitul purificării în România postcomunistă”, în GHERGHINA, Sergiu; MIȘCOIU, Sergiu, (ed.), *Miturile politice în România contemporană*, Editura Institutul European, Iași, 2012.
- IONESCU, Ghiță, *Politica și căutarea fericii*, traducere de Simona Ceaușu, Editura All, București, 1999.
- KERTZER, David, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și

- Teodor Fleșeru, Univers, București, 2002.
- LACLAU, Ernesto; MOUFFE, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London, New York, 2001.
- LIJPHART, Arendt, *Democrația în societățile plurale*, traducere de Adriana Bargan, Polirom, Iași, 2002.
- MAN, Adrian, „Corneliu Vadim Tudor, huligan fără pereche”, *Gazeta de Bistrița*, 21. 01. 2011.
- MARCUSE, Herbert, *Scrieri filozofice*, traducere de Ion Herdan, Sorin Vieru, Vasile Zamfirescu, Editura Politică, București, 1977.
- MARGA, Andrei, *Filosofia unificării europene*, EFES, Cluj-Napoca, 2006.
- MUDDE, Cas, *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- NEAMȚU, Mihail, „Cetățeni sau brute? Civism sau violență?”, *Contributors. Ro*, 16. 01. 2012.
- NOVĂCEANU, Alina, „PDL: Masca de pe fața USL a căzut. S-a dat startul majorării taxelor și impozitelor”, *Mediafax. Ro*, 08. 01. 2013.
- NOZICK, Robert, *Anarhie, stat, utopie*, traducere de Mircea Dumitru, Humanitas, București, 1997.
- ONUF, Nicholas, *World of our making. Rules and rule in social theory and international relations*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.
- PANTAZI, Cristina, „Cum s-a schimbat poziția USL față de gazele de șist. De la motiune de cenzură până la idee care trebuie tratată în mod “serios pozitiv””, *Hotnews. Ro*, 09. 01. 2013.
- PASQUINO, Gianfranco, „Populism and Democracy”, în ALBERTAZZI, Daniele; MCDONNELL, Duncan, *Twenty-first century populism. The spectre of Western European democracy*, Palgrave MacMillan, New York, 2008.
- RAWLS, John, *Justice as fairness. A restatement*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001.
- ROSANVALLON, Pierre, *Noua problemă socială*, traducere de Gabriela Cămară, Institutul European, Iași, 1998.
- SARTORI, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, Polirom, Iași, 1999.
- SFEZ, Lucien, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu, Editura Institutul European, Iași, 2000.
- STOICA, Augustin Cătălin; MIHĂILESCU, Vintilă, (coord.), *Iarna vrajbei noastre: protestele din România, ianuarie, februarie 2012*, Paideia, București, 2012.
- STOICIU, Victoria, „Cât de leneși sunt românii”, *Criticatac*, 21. 09. 2010.
- ȘANDRU, Daniel, „Populismul”, în HUZUM, Eugen, (coord.), *Teorii și ideologii politice*, Editura Institutul European, Iași, 2013.
- TIMOFCIU, Răzvan, „Două considerații despre evenimentele din zilele acestea”, *Clubul Național Liberal*, 17. 01. 2012.
- TISMĂNEANU, Vladimir, „Peisaj după bătălie: Fragilitatea civilizației și datoria responsabilității”, *Contributors. Ro*, 16. 01. 2012.
- TOBIAS, Andreea; MĂGRĂDEAN, Vasile, „Ponta: PDL s-a înconjurat de personaje cu viziuni fasciste, unul, Adrian Papahagi, va candida la Cluj”, *Mediafax. Ro*, 16. 11. 2012.
- VANGHELE, Ovidiu, „Băsescu: Statul este un om foarte gras, cocoțat în spatele unuia slab și subțirel, care este economia”, *Mediafax. Ro*, 06. 05. 2010.

VLASTON, Ștefan, „Au câștigat hoții, pomanagii și plagiatorii. Deocamdată”, *Contributors. Ro*, 07. 07. 2012.

WALLERSTEIN, Immanuel, *The modern world system IV. Centrist*

Liberalism Triumphant, 1789-1914, University of California Press, London, 2011.

ZINOVIEV, Alexandr, *Homo sovieticus*, traducere de Andi Ștefănescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991.